

**Резюмета на научните публикации
на доц. д-р Галина Кръстева Рашкова,
представени за участие в конкурс за професор**

1. МОНОГРАФИИ

1.1. *Рашкова, Г. Финансов анализ на туристическата фирма. С.: Авангард Прима, 2012. 226 с.*

За управлението на туристическото предприятие в условията на неопределеност на пазарната среда, генерираща различни видове риск, от съществено значение е изследването и оценката на неговото финансово-икономическо състояние. В рамките на това разбиране монографията акцентира върху главните аспекти на анализа на финансовата дейност на предприятията в сферата на туризма.

Разгледани са теоретичните основи на финансовия анализ:

- значението на анализа за осигуряване на обективна и достатъчна по обем и качество информация, необходима за научното аргументиране на финансовите решения и действията на субектите на управление в туристическото предприятие, за оценка степента на реализиране на финансовите планове и за разкриване на факторите, възпрепятстващи тяхното изпълнение;
- видовете финансов анализ според различни критерии и цели;
- етапите на провеждане на финансовия анализ (избор на емпирична информация, аналитичната ѝ обработка, коментар на получените резултати, изводи и препоръки);
- моделите, методите и средствата, които формират методическия инструментариум за реализиране на финансовия анализ.

Основните въпроси при изследването на същността на извъноборотните и оборотните средства на фирмите и тяхното значение за генерирането на доходите и определянето на конкурентоспособността на стопанските субекти са разгледани в контекста на диференцираността на имуществената им структура, която се определя от вътрешно-секторната специфика на дейността на туристическите предприятия.

Разяснено е конкретното приложение на основните финансови коефициенти (за структура, динамика, амортизация, обновяване и др.) при изследване на рентабилността на използване на дълготрайните активи с техните характерни особености за хотелските и ресторантските фирми, от една страна, и от друга страна, за туристическите агенции и оператори. Подчертано е практическото значение на вертикалния и хоризонталния финансов анализ при оценяването на структурата, динамиката и на необходимостта от подмяна на извъноборотните средства на туристическите организации. На базата на финансовата информация от реално съществуващо туристическо предприятие са представени начините за оценка на доходността на вложените капитали в извъноборотните средства.

Разкрита е значимостта на оборотните средства за развитието на туристическия бизнес и е обоснована необходимостта от техния анализ за подготовката и прилагането на финансовите планове в процеса на управление. Посочени са конкретните коефициенти за анализиране и оценяване на материалните запаси, вземанията, паричните средства и паричните еквиваленти, и логичната последователност при тяхното използване. Изтъкнати са особеностите на оперативния, производствения и финансовия цикъл в контекста на диференцираната структура на оборотните средства при различните видове туристически предприятия. Конкретизирани са факторите, които определят потребностите от оборотен капитал и последователността на стъпките в анализа на тези пот-

ребности. Подчертано е значението на оценката за скоростта на обръщаемост на оборотния капитал, която показва доколко правилна е политиката на туристическото предприятие за осигуряване на неговата финансова устойчивост и платежоспособност. В тази връзка са посочени и основните коефициенти, които се използват за анализ на скоростта на обръщаемост на оборотния капитал. Изтъкнати са съдържанието и функциите на собствения оборотен капитал за устойчивото развитие, за реализиране на желани финансови резултати и утвърждаване на туристическото предприятие на конкурентните пазари.

Важен акцент в монографията са основните постановки, свързани с анализа на финансовите резултати и по-конкретно на печалбата на предприятието, нейното формиране, насоките на използването ѝ и разпределителните отношения между туристическата фирма, държавата и другите субекти. Поставено е ударение върху анализа на прага на печалбата (т. нар. критична точка на продажбите), който се основава на връзката между обема на производството (продажбите), себестойността на услугите и положителния финансов резултат (печалбата), илюстриран с конкретни примери. Едновременно с това е подчертано значението на факторния анализ на печалбата за финансовото управление на предприятието, посочени са моделите за оценка на взаимовръзката между показателите за рентабилност на продажбите, доходност на капитала, рентабилност на стопанските средства на туристическата организация и ефекта на т. нар. финансов лост за юридическия субект.

В монографията е посочена схема за анализ на финансовата устойчивост и платежоспособност на стопанския субект. Начините на използване на конкретните финансови коефициенти за целите на този анализ са показани, като е използвана информация от действащо туристическо предприятие и са направени съответната интерпретация и изводи от получените резултати.

Обоснована е необходимостта от финансовия анализ и неговото значение за управлението на туристическото предприятие при прогнозиране на бизнеспроцесите. Посочени са съвременните методи и модели, които се използват за прогнозиране на търсенето и предлагането на туристическите услуги, за прогнозиране ефективността на инвестиционните проекти и възвръщаемостта на вложените в тях капитали, за предварителна оценка на различните видове риск в дейността на предприятията в туристическия сектор.

1.2. Рашкова, Г. Кризите: симптоми, прогнози, рискове. Модели на финансовото антикризисно управление на туристическата фирма. С.: Авангард Прима, 2014, 250 с.

В първата част от книгата е приложен историческият подход на изследване и в концентриран вид е представено развитието на икономическата мисъл чрез основните икономически концепции за цикличното развитие на стопанството и кризите като негова фаза. По-конкретно акцентът е върху изследванията на най-популярните учени с подчертан принос в анализа на икономическите цикли:

- големите цикли на конюнктурата и взаимната връзка между колебанията с различна продължителност, които са в основата на теорията на Кондратиев за „дългите вълни“. Неговата концепция е полезен инструмент в помощ на анализа на качествените промени във всички сфери на цивилизацията;

- двадесетгодишните цикли на колебанията на икономиката на Саймън Кузнец (т. нар. „хиперцикли в строителството) и неговият анализ на факторите, които влияят върху икономическите цикли (натрупването на капитала и увеличаването на инвести-

циите, връзката между структурните изменения в националното стопанство и увеличаването на производителността на труда, равнището на демографските изменения);

- циклите с продължителност на колебанията между 7 г.–11 г. на Клемент Жуглар (промишлени или бизнесцикли), които той обяснява с необходимостта от постоянно обновяване на активната част на основния капитал, т.е. цикличните колебания Жуглар свързва с периодичността на инвестиционните процеси;

- „цикли на запасите“ (2 г.- 4 г.) на Кичън, обусловени от промените в световните запаси от злато;

- „деловите цикли“ на У. Мичъл, основател на емпиричното направление в конюнктурно-статистическия институционализъм, привърженик на индикативното планиране, който на базата на емпирични данни и използването на статистически методи показва, че в рамките на деловия цикъл при диференцираните дейности има разлика в амплитудите на неустойчивост в бизнесактивността и различна степен на цикличност (диспропорции) на променливите фактори (разходи, обем на запасите, равнище на продажбите, инфлация, обем на паричната маса, банкови резерви и др.);

- двуфазните делови цикли на Й. Шумпетер, според който главната причина за съществуването на циклите е несъразмерността на иновационните процеси във времето (иновационните вълни възникват и затихват в рамките на 50 г.-60 г., като всяка нова вълна се отличава с рязък ръст на инвестициите, след което настъпва спад).

В книгата е подчертано, че независимо от признаването на цикличното развитие на икономиката от почти всички представители на различните теоретични течения, що отнася до анализа на причините за кризите, изхода от тях и бъдещето на глобалната система, многообразието в мненията се запазва. Посочено е, че в икономическите теории диференциацията на предпоставките за кризи е в изтъкването на разнородните фактори като основа за техните обяснения. Следвайки историческия подход на изследване причините и факторите за кризи в капиталистическата икономика в монографията са разгледани според схващанията на видни икономисти и техните теоретични школи:

1. Представителите на класическата политическа икономия

Давид Рикардо – причината за икономическата криза е безконтролното отпускане на прекомерно много банкови кредити на гражданите и оттук аргументира потребността от регулиране на парите в обращение от Английската централна банка;

Жан Батист Сей – отрича възможността за съществуването на кризи (независимо, че е свидетел на кризата на свръхпроизводство в Англия през 1825 г.), но доколкото са възможни епизодични кризи в отделни стопански сектори те са резултат на нетипични условия;

Джон Стюарт Мил – същността на кризата е в прекомерното натрупване на капитала, което създава много производствени мощности, по-бавни темпове на търсене и в резултат на това производителите не могат да продават стоките си по цени над своите разходи. Изходът от кризата е във възстановяване на доверието между участниците в процеса на кредитиране.

2. Карл Маркс

К. Маркс достига до извода, че неравновесието е иманентно присъщо на капитализма, защото стопанството е съвкупност от индивидуални производители, които организират и осъществяват своята дейност според субективните си преценки. Освен това затрудненията в продажбите произтичат от факта на прекъсване на обращението на капитала (между покупката на необходимите фактори за производство и продажбата на готовите стоки/услуги има прекъсване във времето и пространството) и тази реалност аргументира извода на К. Маркс за възможните кризи в капиталистическото общество. Намаляването на покупателната платежоспособност той обяснява със закона за тенденцията на нормата на печалбата към намаляване (дължаща се на увеличаване на орга-

ничния състав на капитала и забавяне обращението на капитала) и със закона, който регулира разпределението на доходите при капитализма: за да компенсират това спадане и увеличат натрупването на капитала капиталистите усилват експлоатацията и понижават работните заплати, в което се проявяват антагонистичните отношения на разпределение; намалява платежоспособното търсене, увеличава се недостатъчното потребление, засилва се невъзможността за продажби и неизбежността от нови кризи, следователно причината за кризите е в бедността и ограниченото потребление на масите. При капиталистическата система единствената цел е печалбата, тя не може да осигури пълна трудова заетост, присъща ѝ е експлоатацията, стреми се към колониална експанзия и войни, поради което К. Маркс достига до заключението, че капитализмът е изчерпал своите възможности и ще се изживее като система по подобие на предходни исторически формации.

3. Джон Мейнард Кейнс

Причини за кризата и депресията са колебанията на съвкупното търсене и неговото ниско равнище. Опирайки се на законите на държавното регулиране на икономиката той формулира теорията си за заетостта и антикризисната програма на правителствата в стопанската сфера, чиято основна цел е намаляването на безработицата с помощта на фискалната и парично-кредитната политика на държавата: провеждане на циклична данъчна политика, организиране на обществено-стопански дейности, циклично балансиране на държавния бюджет. За увеличаване на трудовата заетост държавата трябва да стимулира предприемачеството с помощта на нарастване на държавните разходи, с осигуряване на благоприятни условия за кредитиране и увеличаване на инвестициите, с което ще растат брутният доход и съвкупното търсене (теорията за мултипликатора). Според Дж. Кейнс поддържането на безработицата на равнище от 3 %-6 % е правилна политика, защото благоприятства за увеличаването на печалбата на собствениците.

4. Съвременното кейнсианство

Включва редица концепции в сферата на макроикономиката. Те се различават помежду си по целите и методите на политиката в тази област, което дава основание за формиране на неокейнсианството (Харод, Хансен), посткейнсианството (Джоан Робинсън), новото кейнсианство (Джоузеф Стиглиц), но общото между тях е определянето на сферата на обращението като доминираща над производствената сфера и анализирането на икономическите процеси от психологически позиции. Например според Хансен ако съществува спад в икономическото развитие (или неговото задържане) той се дължи на пределната склонност към спестяване и главен инструмент за стимулиране на растежа са частните инвестиции, които осигуряват пълна трудова заетост и високо потребление. Джоузеф Стиглиц, един от най-задълбочените критици на неолибералната икономика, подчертава, че пазарът има много недостатъци и генерира неразрешими проблеми, а оттеглянето на държавата от регулиране и управление на социално-икономическия живот води до безизходица и криза, поради което за благоприятното развитие на обществото е необходим баланс между пазара и държавата.

Главната цел на социално-икономическите държавни политики, опирайки се на постулатите на Кейнс и неокейнсианците е деформиране на икономическия цикъл, така че кризите да не застрашават устоите на капиталистическата система, да са по-малко дълбоки и с по-кратка продължителност. За нейното реализиране се предлага система от методи за пряко и косвено държавно въздействие върху инвестиционния процес (данъчни облекчения, увеличаване на социалните ангажименти на държавата, предоставяне на кредити на предприятия в криза, национализиране на стопански субекти като крайна стъпка и др.), т.е. предлаганите мерки се отнасят до сферата на обращението и

переразпределението на доходите и изключват намесата на държавата в отношенията на собственост.

5. Неокласическата теория

Неокласицизмът включва редица икономически течения и школи: кеймбриджска школа (А. Маршал, А. Пигу и др.), австрийска школа (Бьом-Баверк), математическа школа (Л. Валрас), американска школа (Дж. Б. Кларк), както и приноса на редица известни икономисти като Парето, Виксел, Р. Солоу, М. Браун и др. Трудовете на неокласическите икономисти са ориентирани към микроикономическия подход и в своите анализи се основават на принципите на либерализма за склонността на хората към индивидуализъм, но в обсега на задачите, които си поставят, се включва и разрешаването на макроикономическите проблеми и държавното регулиране. Според неокласиците основните фактори за ръст на икономиката в дългосрочен план са стабилната парична система, капиталните вложения, природните ресурси, трудът и техническият прогрес, а що се отнася до цикличните колебания те се дължат на измененията в търсенето на труд.

Неокласическата теория се стреми да докаже, че капиталистическата икономика се характеризира с резистентност и има автоматични механизми за възвръщане на нарушената устойчивост, а намесата на държавата в регулирането на икономиката води до разрушаване на балансираното ѝ състояние; ролята на държавата трябва да се сведе до парично-кредитната политика, а изключения има при решаването на социални проблеми, за разрешаването на конфликти между частни и обществени интереси при използването на природните ресурси, при необходимостта от регулиране на естествените монополи, в т.ч. и потребността от държавна собственост върху земята, т.е. икономистите от неокласическата теория приемат държавното регулиране във връзка с контрола на цените и обема на производство само в случаите на засилен монополизъм и чрез субсидии и данъци, като косвен метод на намеса.

6. Неокласически синтез

Неокласическият синтез е направление в икономическата теория, създадено от американския икономист П. Самуелсън с група съмишленици в средата на 50-те години на XX век и обединява неокласическата микроикономика с кейнсианската макроикономика. Те смятат, че капиталистическата икономическа система може да се справи с инфлацията и безработицата, ако успее да съчетае свободния индивидуален избор на потребителя и на производителя (неокласическия подход) с ефективната намеса на държавата на пазара (кейнсианския способ). На основата на обединяване на подходите привържениците на неокласическия синтез предлагат модел на смесена икономика, при която постиженията на западната цивилизация се запазват независимо от намесата на държавата, а когато се постигне пълна заетост, саморегулиращият се механизъм на икономическата система се задейства и отпада необходимостта от силната намеса на държавата.

7. Неолиберализъм

Представителите на неолибералната теория смятат, че естественият пазарен механизъм е фундаментът за развитието на икономиката, те се придържат към идеите за автоматичното саморегулиране на стопанството и за намаляване на държавното регулиране. От 80-те години на XX век неолибералната парадигма е в основата на икономическата и социалната политика на развитите държави, а и през XXI в., независимо от световната финансова криза от 2008 г., неолибералният подход е доминиращ в политиката на световните икономически центрове. Привържениците на неолибералната теория, независимо от известни различия в техните позиции, се обединяват около следните постулати:

- пазарът е израз на вродения, естествен и предопределен икономически ред, пазарните сили са доминиращи, осигуряват най-ефективно разпределение на ресурсите, пазарната икономика се развива по силата на вътрешната си логика, затова е независима и неуправляема от държавните институции, т.е. пазарът е извън и над политиката;

- пазарът е саморегулираща се система, притежава вътрешна устойчивост и възможности за осигуряване на непрекъснат икономически растеж на основата на свободната конкуренция, поради което в икономиката не трябва да се допускат намеса на държавата и правителствения контрол, които водят до бюрокрация и корупция. При определени кризисни ситуации в икономическите процеси пазарът разполага с необходимите механизми за възстановяване на равновесието в системата и за преодоляване на всяка негативна тенденция;

- пазарът е в центъра на успешно развиващата се икономика, осигурява свобода на поведението на потребителите и производителите, способства за материалния прогрес и утвърждаването на демокрацията в световен мащаб, затова е най-добрата основа на съвременната икономика;

- по своята природа пазарът е глобален, отстраняването на финансовите и търговските бариери между държавите увеличава избора на потребителите и води до нарастване на общото, глобално благосъстояние, т.е. той е мярката за бъдещия световен глобален ред.

В книгата е обърнато внимание, че в съвременните условия разминаването на неолбералните концепции с действителността разкрива тяхната несъстоятелност. Доказателството за това е поредицата от кризи през XX в. и първото десетилетие на XXI в., която показва недостатъците на пазара и несъвършенствата на неговия механизъм. Посочени и обосновани са основните генетични дефекти на пазара и техните отрицателни проявления и влияния, които се изразяват в следното:

- съществуването на несъвършената конкуренция между икономическите контрагенти;

- наличието на монопола, който е противоположност на т. нар. лоялна конкуренция;

- разширяването и задълбочаването на неравенството и имуществената поляризация в обществото, които пазарът генерира;

- цикличният характер на пазарната икономика;

- пазарът стимулира хищническо отношение към природните ресурси, т. е. дава предимство на икономическите показатели (ръст на производство, потребление, печалба) пред екологичните потребности на обществото;

- разнопосочност на поведението и на резултатите от дейността на стоковите и на финансовите пазари;

- пазарът е неделим от егоцентричността на корпорациите, намираща израз в публично-частното партньорство и лобизма, които често легализират корупцията, деформират не само пазарния механизъм, но и социално-политическото устройство на обществото.

В книгата е посочено обстоятелството, че от 80-те години на XX в. и началото на XXI в. са налице нови социално-политически и икономически процеси, които показват съкращаване на повторемостта на кризите, а усилията за тяхното преодоляване, с използването на определени теоретични предписания, са временни и без особен успех. В резултат на практическите наблюдения и анализи на български и чуждестранни учени се налага тезата, към която авторката се присъединява, че за разлика от предходни кризисни сътресения световна финансова криза от 2007 г.-2008 г. е системна криза. Изяснени са новите реалности, условия и фактори, които дават основание за потвърждаване на тази теза, а именно:

- паралелното реализиране на политиките на дерегулация и либерализация на цените доведе до превес на виртуалната икономика на финансовите пазари над реалното (материалното) стопанство, до деиндустриализацията на икономиката и до невиджано увеличаване на държавния дълг на държавите от капиталистическия Център;
- новите реалности и промяна на силите на международната арена;
- изостряне на социалните и екологичните проблеми.

Подчертан е изводът, че за преодоляването на основните социално-икономически, политически и екологични глобални проблеми е необходима дълбока и прогресивна реформа, а така също консолидиране на наднационалните демократични сили и управление на основата на световни юридически норми и правов ред, на взаимно разбиране и солидарност, на отговорност към сегашното и бъдещото поколение за създаване на по-справедлив глобален свят, по-справедливо разпределение на съвкупното богатство и утвърждаване на социално-културните и екологичните ценности.

Вторият главен акцент в монографията е изследването и аргументирането на финансовото антикризисно управление на предприятието, което се неглежираше в теорията на финансовия мениджмънт на равнище стопански субект.

Посочено е, че обективните икономически закони, в т.ч. цикличността на капиталистическото пазарно стопанство се проявяват и в дейността на туристическите предприятия, но по особен, специфичен начин, т.е. във времето динамиката на конкретния стопански субект може да се разминава с фазите на общия икономически цикъл. Изяснено е, че независимо от тази характерност изследването на индивидуалния ход на работата в контекста на общите закономерности е необходима предпоставка за прогнозирането на кризи от финансов и екологически характер и планирането от страна на туристическото предприятие на адекватни мерки за тяхното преодоляване.

Конкретизирани са причините за възникването на кризите в дейността на предприятието - международните и националните фактори, (изследвани с помощта на утвърдени в практиката методики), така също и вътрешните фактори от управленско-организационно, производствено-търговско, финансово-инвестиционно и т.н. естество. На базата на анализа на тези фактори, както и на наличието на неопределеност и риск в пазарното стопанство, на увеличаващата се нестабилност в работата на туристическото предприятие като следствие на външни и вътрешни условия е обоснована необходимостта от антикризисно финансово управление. В книгата е подчертано, че като част от общата стратегия за развитие на предприятието антикризисното финансово управление е съгласуваност на норми и способности за прогнозиране на потенциални кризи с помощта на анализ и оценка на техните признаци, планиране и реализиране на управленски действия за предпазване от кризисни ситуации, тяхното преодоляване, ако възникнат, и елиминиране на отрицателните им влияния за определен период от време. Посочени са приоритетните задачи на управлението на кризите, а именно своевременното разпознаване на кризисната симптоматика, възстановяването на платежоспособността и финансовата устойчивост на предприятието, предпазването от ликвидация и намаляването на негативните резултати от кризите.

Обърнато е внимание, че в рамките на степенуваните стратегически цели на предприятието етапите на кризисното управление се вменват във фазите на общото управление, но се менят в зависимост от конкретните условия и спецификата на стопанския субект.

Първият етап включва определяне състоянието на предприятието на основата на анализа и оценката на подбрана информация, през който се обмисля програма за развитие и прогнозна схема за предпазване от кризисни ситуации. Конкретното съдържание на предстоящия план зависи от следното: ако резултатите показват ефективна работа се планират действия за устойчив растеж, но при отклонения от нормите, заплаха от криза

или нейното фактическо проявление се предвиждат мерки за работа в неблагоприятни условия.

Вторият етап включва планиране на антикризисните мероприятия, което се реализира в два варианта: при хипотетична вероятност за сътресения от кризисен вид и при условия на фактическа криза. В първия вариант програмата има по-скоро прогностична роля и изпълнява превантивна функция, а при втория вариант антикризисният план заема приоритетно място и значение в рамките на общото планиране.

Последният етап е изпълнението и оценката на антикризисната програма в рамките на оперативното управление, постоянно се контролира нейната реализация, обсъждат се резултатите, оценява се ефектът и при необходимост се правят корекции.

Изтъкнато е обстоятелството, че постоянното наблюдение и анализ на финансово-стопанското състояние на стопанския субект е предпоставка за правилни решения за изход от кризисни ситуации. Показана е последователността на извършване на мониторинга, използваните показатели, методическият апарат, който включва хоризонталния, вертикалния, факторния анализ и анализа на финансовите коефициенти. Подчертана е универсалността на диагностицирането като метод, който се използва за установяване на икономическото състояние на предприятието и в този смисъл има широко приложение във финансовия мониторинг, както за целите на превантивните мерки срещу неблагоприятни ситуации, така и при наличието на реална криза; анализирани са различните видове диагностика и техните функции. Обърнато е внимание на значението на икономико-математическото моделиране и по-конкретно на двуфакторния и многофакторния модел и е направен изводът, че тяхното използване позволява да се установяват числовите значения на финансовите процеси на предприятието в криза и заедно с експертните оценки да се оформя прогноза с голяма степен на достоверност.

Представено е значението за собствениците на туристическото предприятие на двата основни показателя „рентабилност на продажбите” и „ефективност на капитала”, чието комплексното изследване се извършва с помощта на модела на Дюпон. В книгата този модел е приложен практически и са анализирани на базата на реални финансово-счетоводни данни три предприятия: АД „Алма Тур БГ” (обявена в несъстоятелност), „Калисто-тревъл” ООД (със запор на дружествен дял) и „Хотелбетс” ЕООД (обявена в ликвидация). Резултатите от анализа потвърждават извода, че моделът на Дюпон може да подпомага собствениците в изследването и контрола на факторите, които влияят върху доходността при вземането на важни решения за повишаване рентабилността на собствения им капитал и от тази гледна точка той има не само теоретико-познавателен принос, но и практическо значение за цялостното управление, в т.ч. и за антикризисното управление на туристическото предприятие.

Подробно са изяснени механизмите за изход от кризите, чийто избор зависи от степента и естеството на финансовите затруднения в (пред)кризисни периоди. Например в първоначален етап на криза се препоръчва предприятията да използват предимно вътрешните си механизми, които включват прилагането на оперативни (с акцент върху увеличаването на положителните парични потоци), тактически (балансиране между източниците на собствените капитали и целите за тяхното използване) и стратегически (с техники за устойчив икономически растеж) подходи за финансова консолидация; при проблеми в погасяването на банкови кредити в условия на криза се използват варианти за реструктуриране на задълженията на предприятието в непосредствено взаимодействие с кредиторите в процеса на финансовото оздравяване; посочени са различни варианти на стратегията на реструктуриране, която включва участие в бизнескомбинации (вертикална, хоризонтална и конгломератна); избор и провеждане на обоснована инвестиционна политика, която да е адаптирана към условията на криза; прилагане на схема за приоритетно погасяване на задължения към партньори; временен мораториум върху

плащания на взети заеми; използване на предимства на франчайзинга, на финансовия и на оперативния лизинг.

В последната част от монографията е представено анкетното проучване на авторката с основната цел да изследва мнението на собствениците и/или мениджърите на туристически предприятия за определени вътрешни и външни фактори, които генерират кризисни състояния в тяхната дейност. Съобразно целта на емпиричното проучване в анкетната карта са групирани следните въпроси:

- оценката на регулативните действия на държавата в условията на криза и влиянието на пълната забрана на тютюнопушенето на обществени места върху финансовото състояние на туристическите предприятия;
- потребността от инвестиционни средства и отношението към участие в програми за европейско финансиране;
- отношението към различните форми на външно финансиране на дейността на предприятията;
- оценката на приходите;
- проблемите на търсенето и предлагането на туристическите услуги;
- степента на кредиторска и дебиторска задлъжнялост на стопанските субекти;
- становището за антикризисното управление.

Вследствие направения анализ на получените резултати от емпиричното проучване са представени следните обобщаващи изводи:

Първо, преобладава критиката към законодателната и регулативната политика на държавата в условията на кризата, изразена в негативните оценки на респондентите за нейната адекватност и ефективност, и във връзка с отрицателния ефект върху приходите им на пълната забрана на тютюнопушенето на обществените места, особено за представителите на ресторантьорския бизнес.

Второ, от отговорите на почти 2/3 от анкетираните се потвърждава хипотезата, че неправилно са прогнозирали и планирали кредитните си ресурси в предкризисните и кризисните условия и следователно необосновано са поели висока степен на финансов риск.

По отношение становището на респондентите за инвестиционната политика на предприятията в условията на кризата се налага изводът, че преобладаващата част от анкетираните имат необходимите теоретични знания за предназначението на инвестиционните средства, но почти 1/3 от анкетираните не са наясно с икономическата им същност, защото са отбелязали, че ги използват за отстраняване на паричния си дефицит, т.е. за оборотни потребности. Във връзка с това следва да отбележим, че на базата на резултатите от изследване на междуфирмената задлъжнялост е ясно, че част от проучваните туристически предприятия са застрашени от ликвидна криза, чиито последици могат да са фатални за някои от тях.

Трето, доминираща част от анкетираните не са се възползвали от финансови средства по европейски програми, като причините според тях са прекомерните бюрократични процедури, липса на обективност при оценка на предложените проекти, дефицит на собствени средства за съфинансиране.

Четвърто, спадът в търсенето логично се дължи на намаляването на доходите на потребителите в условията на кризата, но в отговорите на преобладаващ брой анкетираните се подчертава проблемът за прекомерната териториална концентрация на конкурентните туристически предприятия. Относно предлагането на услугите е заявено теоретичното разбиране на значението на маркетинговата производствена, пласментна и ценова политика.

Пето, в общата оценка на респондентите за влиянието на кризата върху доходите на техните предприятия преобладават песимистичните им очаквания за приходите от

дейността, като приблизително 1/4 са заявили, че са застрашени от фалит поради финансови затруднения и/или имат намерение да прекратят дейността, което е равносилно на обявяване на ликвидация на бизнеса си в туристическия сектор. Основните действия за справяне с кризата според анкетиранията са в промяната на мениджмънта (с нови методи и средства). Но 2/3 от тях търсят изход чрез съкращаване на разходите си до минимум, което безспорно е за сметка на качеството на услугите. Оттук се налага изводът, че тези предприятия губят конкурентоспособността си, превръщат се в евтини туристически дестинации и при условия на предлагане на уеднаквени услуги на пазара могат да издържат само крупни предприятия, т.е. засилва се ценовата конкуренция и е налице тенденция към монополизиране на туристическия пазар.

Шесто, от анализа на резултатите се вижда, че в предприятията на 40 % от анкетиранията няма разработена програма, свързана с корпоративното управление на финансовата криза, а 24 % разработват такива програми, когато настъпят кризисни ситуации; 42 % са убедени, че антикризисната програма трябва да е извън общата стратегия на управление, а 29 % от анкетиранията не могат да преценят къде е нейното място.

Тези резултати дават основание за направеното заключение, че сред собствениците и мениджърите на предприятията (особено на малките и средните туристически фирми) има дефицит на икономически знания и практически опит във финансовото управление, който при възникването на определени кризисни ситуации води до неадекватното им поведение и до изход с неблагоприятни последици. В този смисъл направеното емпирично изследване потвърждава необходимостта от повишаване на финансово-икономическите компетенции, от една страна, и от друга страна, доказва потребността да се разработват антикризисни програми като неразделна част от общата стратегия на управление на всяко туристическо предприятие в рамките на определена историческа перспектива.

2. Университетски учебници и учебни помагала

2.1. Рашкова, Г. Финансов мениджмънт в туризма. С.: Авангард Прима, 2012. 322 с.

Представените теми в учебника са съобразени с програмата на дисциплината „Финанси и финансово управление на туристическото предприятие“, която е включена в учебния план на образователно-квалификационна степен „бакалавър“ по туризъм и магистърските програми „Културен туризъм“ и „Екотуризъм“ към катедра „География на туризма“ в СУ.

Финансовото управление на предприятието е относително самостоятелно направление, отделено от управленската наука в резултат на нейната еволюция и на усъвършенстването на управленската практика. Дисциплината финансово управление включва научните постижения и практическите разработки на редица направления на икономическото знание - публични финанси, счетоводство, икономикс, маркетинг, кредит, банков мениджмънт, както и други конкретни (отраслови) и информационно-аналитични икономически науки, които са база за изработването на методическия инструментариум за решаването на проблемите от финансово естество от мениджърите и/или собствениците на предприятието.

Основният замисъл е учебникът да насочи вниманието на студентите към факта, че в условията на сложни и променящи се икономически ситуации и циклично стопанско развитие, управлението на финансовите средства има съществено практическо значение за адекватното поведение на туристическото предприятие в пазарните условия. Също така целта е обучаемите да осъзнаят, че теорията на финансовия мениджмънт предоставя механизъм на организация, планиране и контрол на финансовите ресурси на

стопанските субекти, както и научни аргументи за приемане на финансови решения, насочени към тяхното ефективно използване.

В първите две глави на учебника синтезирано са разгледани въпросите за възникването и същността на публичните финанси, връзката им с икономическите категории пари, работна заплата, кредит; тезисно са изследвани проблемите свързани с ролята на финансовата система, нейните основни субекти, регулирането на финансовите отношения, функциите на финансите и на финансовата система. В трета глава е направен подробен преглед на въпросите, свързани с финансите на предприятието като основа на финансовата система и е подчертана спецификата на финансите на туристическото предприятие. Целите, задачите, основните концепции и елементи на механизма на финансовото управление на стопанската организация са анализирани в четвърта глава на изданието. Ефективността на управлението на финансовите средства на предприятието до голяма степен се определя от неговата информационна осигуреност и тези въпроси са поставени в пета глава на учебника. Важна насока на финансовия мениджмънт са въпросите, които са включени в шеста, седма, осма и девета глава. Те са свързани с решенията за паричните ресурси и капитала, основните средства и амортизационната политика, оборотния капитал и оборотните средства, структурата и класификацията на приходите и на разходите, формирането и разпределението на печалбата на стопанския субект. В алгоритъма на приемане на финансовите решения се включва също така и анализът на възможните източници на финансиране на дейността на туристическото предприятие, както и оценката на техните предимства и недостатъци за стопанския субект. Тези въпроси са обект на подробно изследване в десета глава. В цялостната концепция на управление на финансите на туристическото предприятие се включват въпросите за планиране на финансовото състояние и изготвянето на план-сметките на всички аспекти от дейността на туристическото предприятие, както и разработването на дивидентната политика (на акционерните туристически дружества), ценообразуването, управлението на данъчната тежест и планирането на данъците. Тези актуални въпроси за финансовото управление на всяко туристическо предприятие последователно са поставени и анализирани в последните глави на учебника.

2.2. Рашкова, Г. Финанси на туристическото предприятие - основни понятия във въпроси и отговори. С.: Авангард Прима, 2014. 256 с.

Учебното помагало, е подготвено в съответствие със съдържанието на учебника „Финансов мениджмънт в туризма” и отговаря на програмите в учебния план на катедра „География на туризма” към ГГФ на СУ „Св. Климент Охридски” за бакалавърската и магистърската форма на обучение. В него са представени основните теоретико-методологически и практически въпроси на финансовия анализ и на финансовото управление на туристическото предприятие. Включените двадесет теми имат предназначението да подпомагат студентите в разбирането на целите, задачите и методите на управление на корпоративните финанси, в изясняването на същността, функциите и принципите на организация на финансите на туристическото предприятие.

При разработването на учебното помагало от методическа гледна точка изложението на учебния материал по всяка тема е под формата на три типа въпроси: отворени въпроси, затворени въпроси и въпроси-твърдения.

Под формата на отворения тип въпроси са представени основните финансови понятия и главното съдържание на съответната тема: формирането на финансовите ресурси, елементите на финансовия механизъм, същността на основния и оборотния капитал, управлението на разходите и определянето на доходите, мениджмънта на текущата и инвестиционната дейност, формите на външното финансиране, анализът на лик-

видността, платежоспособността и финансовия резултат, управлението на финансовия риск, ценообразуването и дивидентната политика, вътрешнофирменото прогнозиране и планиране, данъчната политика на туристическото предприятие. Отвореният тип въпроси са предмет на обсъждане със студентите в предвидените по учебния план семинарни занятия след взетата лекция по съответната тема и препоръчаната литература. Затворените въпроси и въпросите-твърдения улесняват затвърдяването и самооценката на знанията на обучаемите по съответната тема при самостоятелната им подготовка и част от тях са включени в контролните тестове в рамките на предвидения текущ вътрешносеместриален контрол. За улеснение на самостоятелната подготовка и преценка на студентите за знанията им в края на всяка тема, включена в учебното помагало са отбелязани отговорите на трите типа въпроси.

3. СТУДИИ

3.1. *Рашкова, Г. Механизмите на функциониране и прилагане на икономическите закони – предпоставка за развитието на туризма. // Год. на СУ “Св. Кл. Охридски”, Геолого-географски факултет, Книга 2 – География, т. 95, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски”, С., 2003. с. 193 - 203*

В студията е направен анализ на механизма на функциониране и механизма на прилагане на обективните икономически закони като, от една страна, е аргументирана разликата между тях по отношение природата им, структурата на формирането и формите им на проявление, а от друга страна, са посочени начините и средствата на тяхното взаимодействие. В контекста на теоретическите постановки на двата механизма е коментирано действието и използването в туристическия сектор на следните икономически закони:

- Закон за повишаване на потребностите

Този универсален икономически закон изразява причинно-следствената връзка между развитието на общественото производство и процеса на увеличаването и качествено усъвършенстване на потребностите на хората. В студията е подчертано, че неговото действие и използване има важно значение за теорията и практиката на туризма, защото изследването на обективните фактори, които поражда потребностите от туристически продукти и услуги, тяхното съдържание, характер и класификация, а така също начините и степента на удовлетворяването им, е един от основните въпроси на предмета на икономиката на туризма. Като са използвани статистически данни за равнището на БВП в България, негативното въздействие на проблемите, свързани с пазара на труда, нарастването на отрицателния естествен прираст и застаряването на населението, увеличаването на детската смъртност, безработицата, спада в образованието и квалификацията на работната сила, ниските реални доходи на населението, което рефлектира в ограничаване на вътрешния пазар, отрицателните изменения в структурата на потребление на домакинствата, е направен изводът, че няма условия за оптималното действие и използване на закона за повишаване на потребностите. Предложените насоки за подобряване са в създаване на предпоставки за икономически растеж с помощта на структурни реформи, провеждане на адекватна политика на заетостта и реформи в социалната сфера, за да се повиши жизнения стандарт на населението.

- Закон за увеличаване на производителността на труда

Съдържанието на този закон е причинно-следствената връзка, която намира израз в съкращаването на работното време за създаването на единица продукти/услуги и едновременно с това той отразява развитието на производителните сили в обществото. В студията е подчертано, че на фона на общата икономическа криза в България незави-

симо от положителните резултати от развитието на туризма, туристическите предприятия имат сравнително ниска производителност в сравнение със световните критерии. Посочени са причините за това: от една страна, лошото финансово състояние на предприятията и недостатъчните инвестиции в модерни технологии и иновации, и от друга страна незадоволителната трудова дисциплина и професионална квалификация, ниското равнище на фирмената култура и корпоративното управление. В тази връзка са предложени и конкретни мерки за преодоляване на негативните фактори.

- Закон за стойността

Законът за стойността, според който в стоковото производство се обменят еквиваленти се проявява като закон за цените. Изтъкнато е, че функционирането на закона и неговата роля в туризма намират израз в особеностите на ценообразуването на туристическите продукти и услуги, свързани с монопола върху използването на природните рекреационни ресурси, които са обект на туристическото потребление и условие за неговото задоволяване. Направен е изводът, че държавната политика в България не създава преференциални условия за използването на закона за стойността в туристическия сектор като основание за тази констатация е проблемът с ДДС в туризма и противоречията, които създават неговото въвеждане.

- Закони за търсенето и предлагането

Те регулират обема на създаваните продукти и оказвани услуги съобразно склонността на туристите да ги заплащат по определени цени и от тази гледна точка е изяснено същественото значение на тези закони за развитието на туристическата индустрия. Разкрити са факторите и условията, от които зависят предлагането и потребителското търсене и са анализирани причините за диспропорциите в туристическия сектор, дължащи се на териториалната концентрация на курортите и на сезонния характер на туризма. Посочени са необходимите действия на всички равнища на управлението за тяхното преодоляване и за реализирането на туристическата политика в сферата на търсенето и предлагането: развитие на всички форми на туризъм и допълнителни услуги, подобряване на качеството, диверсифицирано предлагане на туристическите пакети, активизиране на рекламата, подобряване на организацията на туризма в регионален план, професионална подготовка и квалификация на туристическите кадри.

В разработката е подчертано, че преимущественото развитие на туризма като част от стратегическата национална политика ще увеличи комплексните позитивни изменения в икономиката в две насоки: от една страна, ще нараства дялът на приходите от туризъм в БВП, а от друга страна, поради спецификата на туристическия сектор в системата на междуетрасловите връзки, разкриването на работни места в него е предпоставка за създаването на 3-4 пъти повече заетост на работна сила в другите сфери на националното стопанство. Крайният извод в студията е, че реструктурирането на отрасъла и неговият растеж са осъществими на основата на научното познаване на икономическите закони, а адекватното им използване в практиката е постижимо със създаването и усъвършенстването на конкретните механизми за управление.

3.2. *Рашкова, Г. Финансовата политика на държавата и състоянието на туризма. //Год. на СУ "Св. Климент Охридски", Геолого-географски факултут, книга 2 - География, т. 96, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски”, С., 2004. с. 201-207*

В студията са разгледани актуални въпроси за функцията на държавата и финансовата ѝ система, като целта и инструментариумът на финансовата политика са осветени в ракурса на въздействието им върху туристическата индустрия. След анализ на функциите на публичните финанси и разкриване на вътрешните и външните източници

за осигуряване на финансови средства на държавата, акцентът е върху данъчната политика, разглеждат се по-обстойно промените в данъчната система и очакваните влияния върху туристическия сектор. От направените изводи става ясно, че промените в данъчната политика са насочени по-скоро към постигане на краткосрочни бюджетни интереси, отколкото към ясна и адекватна дългосрочна икономическа концепция на изпълнителната власт. В разработката са направени препоръки за изменения в данъчната политика, които да доведат до насърчаване на инвестициите в туристическата индустрия и улеснения за инвеститорите, опростяване на данъчната процедура, предоставяне на повече правомощия на общините.

3.3. Рашкова, Г. Система за мониторинг на финансово-стопанското състояние на туристическото предприятие. // Год. на Софийски университет, ГГФ, книга 2-География, т. 103, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски”, С., 2010. с. 305 - 317

В разработката е изяснено значението на мониторинга на основните финансово-стопански показатели за дейността на туристическото предприятие при обосноваването на правилни финансови решения за осъществяването както на дългосрочните стратегии, така и за изпълнението на краткосрочните цели и задачи и е представена схема с конкретни стъпки за неговото реализиране. Посочени са главните информационни източници за мониторинга, основните изисквания при тяхното използване и методическият инструментариум, който включва анализа на финансовите коефициенти, структурния, трендовия и интегралния анализ. В изложението са представени етапите на осъществяване на мониторинга, които в своята логическа последователност и цялостност на съдържанието си осигуряват висока степен на достоверност на прогнозираните и планираните показатели и увереност за положителни резултати от използването на разработената от мениджърите на туристическото предприятие финансово-стопанска политика. При изясняването на всеки етап на мониторинга са уточнени конкретните методи, основните финансови показатели и коефициентите, подходящи за извършване на анализа като са посочени възможните тълкувания за състоянието на предприятието при различни варианти на получените резултати.

Предложената система за мониторинг на финансово-стопанското състояние на туристическо предприятие е използвана в аналитичната работа при изпълнението на научно-изследователски проект на тема „Икономическа, социална и екологическа устойчивост на туризма (на примера на настанителната база) в общините Смолян и Чепеларе, финансиран по линия на НИС към СУ „Св. Кл. Охридски”.

3.4. Рашкова, Г. Управление на финансовия риск в дейността на туристическото предприятие. // Год. на Софийски университет, ГГФ, книга 2-География, т. 105, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски”, С., 2012. (под печат).

Подчертано е значението за управленската практика на изследването на финансовия и другите видове стопански риск и на разработването на способности за тяхното намаляване не само при рутинната работа на предприятието, но и в екстремни условия, когато проблемите се изострят заради финансовите затруднения на стопанските субекти и заплахата от фалит. В тази връзка е пояснено, че конкретното съдържание на риска се определя от това, в какви условия и кога стопанският субект се сблъсква с рискови ситуации. След описание на субектите и обектите на риска се подчертава неговата обективна основа, дължаща се на неопределеността на външната среда, на нейната

динамика и ограничеността на информацията на стопанския субект, в които условия се осъществява неговата дейност. Едновременно с това е обърнато внимание, че рискът се реализира чрез действията на собствениците, на мениджърите и на персонала, т.е. освен обективна, има и субективна основа - управляващите субекти анализират рисковите ситуации съобразно своите знания, професионален опит и интуиция, преценяват възможни резултати и избират между няколко варианта. Оттук е направен изводът, че рискът, от една страна, е опасност за потенциална загуба на стопански средства и неполучаване на планираната печалба, но, от друга страна, е възможност да се получат допълнителни доходи и други ползи, свързани с риска. Обстойно са разгледани различните видове риск, причините за тяхното възникване и формите им на проявление. Анализирана е същността на управлението на риска, посочени са принципите и конкретната методика на управление на риска. Обърнато е внимание на последователността в процеса на управлението на финансовия риск: определянето на вероятните финансови рискове; разкриването на факторите, които въздействат върху тях; прогнозирането и конкретизирането степента на риска; изборът на методи за намаляване или неутрализиране на риска; контролът по изпълнението на препоръките и приетите мероприятия; анализът и оценката на резултатите от управлението на риска. В разработката е отделено място не само на качествените характеристики на риска, но е поставен акцент и върху неговите количествени оценки със съответните финансови коефициенти, методи и модели. Разкрита е същността и е подчертано значението на инструментариума, приложим в практическата дейност на предприятието за намаляване на финансовия риск и за неутрализиране на неговите негативни въздействия. Предложената методика за анализ и оценка е възможен вариант пред предприятията в туристически сектор за адекватно управление на стопанския риск в различните му варианти.

3.5. Раикова, Г. Индекс на конкурентоспособност и производителност на труда в туризма. // Год. на Софийски университет, ГГФ, книга 2-География, т. 106, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски”, С. 2013. (под печат).

Един от акцентите в представената разработка са ежегодните оценки под формата на рейтинги на конкурентоспособността на стопанствата (140 държави), представяни на експертно ниво по поръчка на Международния икономически форум в Давос. Посочени са взаимосвързаните макро фактори за устойчивия растеж, които се използват в мониторинга, групирани в три области: макроикономическа среда, обществени институции, технологично развитие с иновационна дейност. Обърнато е внимание на мнението на редица специалисти по макроикономика и икономическа и политическа география, към което авторката се присъединява, че анализът на конкурентоспособността на макроикономическо и териториално равнище е нелогичен и нецелесъобразен, защото помежду си се конкурират стопанските субекти и предлаганите от тях стоки и услуги, т.е. конкурентоспособността е категория на микроикономиката. Оттук се налага изводът, че определени твърдения в рейтингите не съответстват, дори противоречат на икономическа реалност и следователно заключенията от мониторинга на конкурентоспособността до голяма степен имат относителен и субективен характер. Независимо от това е подчертано, че индексът на глобалната конкурентоспособност може да се използва като ориентир за състоянието на националните икономики и мисията на държавните институции в осигуряване на условия за конкуренция между предприятията, за правилното разпределение на националните (природни, човешки и финансови) ресурси и за регулиране и контролиране на монополните структури. В тази връзка вторият акцент в студията е въпросът за индекса за конкурентоспособността на туристическия и пътническият сектор на икономиката в изследванията на експертите към Световния икономи-

чески форум, публикувани в доклад в началото на 2013 г. Посочени са основните фактори, по които са анализирани отделните държави и общата оценка на експертите, според която България от 48 място през 2011 г. отстъпва с две позиции и за 2012 г. заема 50-то място по конкурентоспособност сред 140 държави. Имайки предвид тази констатация в студията са изложени и коментирани най-проблемните области, които обуславят сравнително ниската ни конкурентоспособност според класацията на Световния икономически форум: държавното управление и регулиране; безопасността и сигурността; пътната и въздушната инфраструктура; отношението на местното население към чуждестранните туристи. По показателя „негостоприемност” България е класирана на 132 място като в разработката е изказано аргументираното мнение, че причините за това са по-скоро социално-икономически, а не са в народопсихологията на българите.

Обърнато е внимание, че при анализа на конкурентоспособността на туристическите предприятия един от ефективните подходи е използването на функционалния метод, който включва редица икономически показатели, сред които важна информация предоставя равнището на производителността на труда. От цитираните статистически данни за величината на добавената стойност и броя наети лица в туристическия сектор в периода 2002 г. - 2012 г. е ясна тенденция към нарастване на добавената стойност на един зает за периода 2009 - 2012 г. (с изключение на лекия спад през 2011 г.), но, че все още не са достигнати нивата от 2008 г. Посочената информация показва негативното влияние на световната финансова криза върху туристическия сектор, но от друга страна може да се предполага, дали причините, поради които в определени периоди в него има увеличаване на добавената стойност, са засилена експлоатация на наетия персонал, или внедряването на нова технология, на използването на съвременни методи на управление и по-добра организация на работата. Ако се съди от рейтинга за конкурентоспособност, то увеличаването на добавената стойност не е резултат от гостоприемното отношение към туристите, т. е. на повишено качествено обслужване.

В студията е посочена необходимостта от преразглеждане на тезата, според която предприятията в туризма чрез повишаване на своята конкурентоспособност допринасят за увеличаване на доходите и жизнения стандарт на местното население като опровергаващият пример на тази теза са протестите от началото на 2013 г. във Варна, предизвикани от високата безработица, липсата на доходи, монополизма, лошата пътна инфраструктура, корупцията в местното (и държавното) управление и т. н. Обобщаващият извод е, че държавата трябва да преразгледа икономическата си политика и приоритетите си, и с помощта на законодателни инициативи и икономическите лостове и механизми да подобри стопанската структура, да стимулира икономическата активност и реалната конкуренция между субектите за целите на по-справедливо разпределение на БВП и повишаване на жизнения стандарт на цялото общество, защото практиката показва, че икономиката е силно уязвима, респективно жизненият стандарт е накърнен, когато тя се ограничава само в рамките на предоставянето на услуги при условия на сериозни диспропорции в цялото национално стопанство.

4. СТАТИИ В НАУЧНИ ИЗДАНИЯ, ПУБЛИКУВАНИ ДОКЛАДИ И ПРЕЗЕНТАЦИИ

4.1. Раикова, Г. Икономиката на туризма и националното стопанство. Юбилеен сборник на проф. Христо Карастоянов, С., 2004. с. 232-234

Посочена е ролята на туризма в теоретичен план за националното стопанство на България след формирането на новите политически структури и идеите за структурни реформи в икономическата сфера: разрешаване на въпросите със заетостта; развитие на

инфраструктурата и принос на туризма за по-ефективното разпределение на икономическите дейности в националното стопанство; ползите от туризма за съхраняване и развитие на природното и културно-историческото богатство на страната и други позитивни влияния, които определят туризма като един от ефективните стопански сектори. Обърнато е внимание, че едновременно с очаквания мултипликационен ефект на туризма важно значение има науката икономика на туризма като част от системата на икономическите науки. От гледна точка спецификата на туризма, която се проявява в конкретната стопанска дейност на предприятията, от една страна, и необходимостта да се познават икономическите закони, за да е възможно научно-обосновано развитие на туризма, от друга страна, в доклада е подчертано, че една от задачите на икономиката на туризма е да изследва механизма на неговото функциониране. В съкратена форма са изложени характеристиките на този механизъм и е направен изводът за необходимостта от изучаването на икономиката на туризма за усъвършенстване на управлението на туризма на всички равнища в националното стопанство.

4.2. *Rashkova, Galina. Tourist Industry of the Bulgarian stock exchange. Second International Conference “Global Changes and New Challenges of 21st century”. “St. Kl. Ohridski” University Press, Sofia, 2005. c.64-66*

В доклада се подчертава значението на фондовата борса за пазарно оценяване на публичните компании и в частност на фирмите в туристическата индустрия, както и са посочени възможностите, които предоставя този организиран и контролиран капиталов пазар за привличането на потенциални и реални инвеститори. Анализирани са вариантите на финансиране и техните позитивни и негативни въздействия върху туристическия бизнес.

В обобщен вид са изведени ползите за туристическите фирми от участието им в борсовата търговия: по-широк и по-добър достъп до нови капитали посредством предлагане на акции и облигационни емисии; подобряване на взаимоотношенията между бизнес-партньори поради прозрачността на работата; усъвършенстване на маркетинга и рекламата на продуктите на публичните туристически предприятия; по-голяма гъвкавост на акционерите при управление на техните инвестиции и др.

В разработката е представено участието на дружествата Албена АД, Слънчев бряг АД, Златни пясъци АД, Шератон хотел Балкан АД, които активно търгуват на фондовата борса. Изведени са проблемите пред компаниите-участнички на капиталовия пазар и на основата на статистически данни е направен изводът за незадоволителното присъствие като цяло на туристическите акционерни компании на Българската фондова борса.

4.3. *Рашкова, Г. Диагностика на финансовите кризи на туристическите предприятия. Юбилейна научна конференция с международно участие „Науката, образованието и времето като грижа”. Смолян, 2007. с. 35 - 38*

В доклада е отбелязано, че независимо от приноса на туристическия бизнес за икономическия подем на България: в сектора са налице признаци на промяна в динамиката, които се проявяват в несъответствието между предлагането на туристическите услуги и тяхното потребление. Подчертано е, че основанията за това твърдение е огромното застрояване в териториално концентрираните туристически зони вследствие на неправилните оценки на собствениците на разходите и на пазарните възможности, и стремежът за легализиране произхода на финансовите средства от сивия сектор на икономиката. Оттук се прави обоснованото предположение за тенденцията за наруша-

ване на еко-системата, за загуба на капитала във вид на нереализирани туристически услуги и намаляване на парични постъпления за бизнеса и държавния бюджет. В доклада се подчертава, че посочените процеси, както и влиянието на други обективни и субективни фактори са симптоматични и предвещават финансова криза в туристическата сфера. Вследствие анализа е посочена необходимостта да се изучават същността, факторите, характера, последиците от кризите като фаза на икономическия цикъл, както и начините за тяхното прогнозиране и преодоляване.

4.4. Raskova, Galina. Economic- ecological assesment of the investment projects in tourism. Fourth international conference “Global changes and problems theory and practice” “St. Kl. Ohridski” University Press, Sofia, 2008. c. 352-354

Задълбочаващата се в глобален мащаб екологическа криза налага замяната на съществуващата парадигма с нови схеми на взаимоотношения между човека, неговото общество и природната среда и една от тях е формулата “устойчиво развитие”. В контекста на глобалните проблеми в доклада е обоснована необходимостта процесът на инвестиране като предпоставка за икономическото развитие на туристическия бизнес да се регулира и осъществява на нова екологична основа. Подчертано е, че навременните и правилно направени, и съобразени с обективните изисквания икономически и екологически оценки на инвестиционните проекти в туризма могат да подпомогнат решаването на негативни му ефекти върху природната среда (с незаконно то строителство върху защитени територии, свръхурбанизацията, нарушаване на природната среда и т.н.), които се отразяват неблагоприятно върху неговото развитие и върху цялото общество. Изяснена е същността на икономическата оценка на инвестиционните проекти в туризма и подробно са разяснени статичните и динамичните методи, с които тя може да се извършва. Уточнено е, че инвестиционната оценка трябва да съдържа както количествени и качествени екологични характеристики на туристическите предприятия, така и очаквания резултат от тяхната дейност за околната среда, за местното население и за фирмите от другите сектори на националното стопанство. В доклада е обърнато е внимание, че екологичната оценка на проекти от страна на собствениците на туристическите предприятия се различава от екологичните експертизи на държавните и местните власти и са изяснени причините за това (противоречия на интереси и липса на единство в разбирането на екологичните проблеми и начините за тяхното разрешаване от страна на всички заинтересовани субекти; недостатъчно ясна държавна политика и липса на постоянен контрол; често наблюдавано желание на собствениците за бърза възвръщаемост на инвестициите и реализиране на високи печалби и др.). В тази връзка е изяснена методиката със съответните етапи при екологичните експертизи на публичните власти и методите за оценка от страна на туристическите предприятия, които се различават по обхват и съдържание от посочената методика. Обобщени са аргументите, които могат да убедят собствениците на туристически предприятия в необходимостта и ползата от екологични експертизи на техните инвестиционни проекти и е направен изводът за наложителността от реформиране на законодателната база, свързана с утвърждаването на екологични стандарти и насърчаване на екологични програми на туристическите предприятия.

4.5. Раикова, Г. Устойчиво икономическо развитие в условията на финансово-икономическа криза (на примера на настанителната база в община Смолян). В сборник с доклади на международна научна конференция „Тенденции в развитието на съвременния туризъм”. Смолян, 2009. с. 23 - 25

Разглеждат се въпросите, свързани с изследването на деловата активност като една от насоките, в която може да се оцени финансовото състояние на туристическото предприятие, не само при нормални стопански обстоятелства, но и в условията на криза. Отбелязано е, че сред редица основни критерии за анализа на деловата активност важно място има показателят за устойчив икономически растеж. Подчертано е, че политиката на икономически растеж е насочена към мобилизиране на съществуващия производствен потенциал на предприятието, поради което в процеса на управление една от основните задачи на неговите собственици/мениджъри е да определят и да поддържат допустимите и икономически обосноваваните темпове на развитие на стопанската си дейност. Предвид ограничеността на външното финансиране в условията на криза в доклада е изтъкнато, че темповете на икономическия растеж на туристическото предприятие на първо място се определят от ускоряване реинвестирането на положителния финансов резултат (печалбата) за стабилизиране и развитие на дейността и тази вероятност се установява с помощта на финансовия коефициент за устойчив икономически растеж. Подчертана е последователността в оценките на ефективността и са посочени факторните модели за изчисляване на коефициента на устойчивия икономически растеж. В доклада са отбелязани резултатите от практическото използване на теоретичните модели за анализ на устойчивото развитие при изследването на избрани туристически предприятия от настанителния сектор в община Смолян. Обобщени са следните прояви на кризисни разновидности и причините за тях:

а) криза на управлението, изразяваща се в дефицит на квалифицирани управленски кадри, неумения да се фиксира степента на устойчивост на предприятието, нарушена последователност на управленските действия, което намалява общата ефективност на стопанската дейност;

б) криза на предлагането (слаба конкурентоспособност, неадекватен маркетинг и реклама и др.), което да осигури ефективност, гарантираща икономически растеж;

в) финансова криза, изразяваща се в хроничен недостиг на парични ресурси, като една от причините е, че в периода на подем на икономическото развитие предприятията не са формирали необходимите резерви, или са оценявали неправилно пазарните възможности и своите разходи, т.е. не са действали антициклично.

4.6. Раикова, Г. Финансова устойчивост на туристическото предприятие в условията на криза. В сборник с доклади от юбилейна научна конференция с международно участие „Предизвикателствата пред туризма през 21 век. С., 2011. с. 65 – 76

В разработката е подчертано, че в условията на световната финансова криза от 2008 г. част от фирмите не могат да се приспособят към условията, изпитват сериозни финансови затруднения, изпадат в неплатежеспособност, принудени са да ликвидират свои основни активи и накрая фалират, но други мениджъри/собственици успешно преодоляват кризисните ситуации с незначителни загуби, т.е. техните предприятия притежават кризисна устойчивост, която е в пряка корелация с финансовата резистентност. Обърнато е внимание, че анализът на финансовата стабилност е основа за разработване и реализиране на управленски решения, свързани с формирането и ефективно-

то оползотворяване на капиталите на туристическото предприятие като за тази цел при изследването се използват абсолютните и относителните показатели за финансова устойчивост. Подчертан е ефектът от използването на абсолютните показатели, изяснени са финансово-счетоводните зависимости, които следва да се вземат предвид при анализа, характеризирани са четирите типа финансова устойчивост (абсолютна, и нормална финансова устойчивост, неустойчиво и кризисно финансово състояние) с помощта на трикомпонентен показател, включващ информацията за собствения оборотен капитал; собствения оборотен капитал плюс дългосрочните задължения и сумата на всички източници за формиране на запасите. В качеството на пример са използвани счетоводни данни на реално туристическо предприятие с предмет на дейност хотелиерство и рестораторство за периода 2009 г. - 2010 г., направени са съответните изчисления и е определен неговият тип финансова устойчивост с помощта на трикомпонентния показател. Анализът е продължен с изчисленията на относителните показатели за изследване на финансовата устойчивост (коефициента на финансовата автономност, коефициента на задлъжнялост, коефициента на дългосрочно привлечените капитали, коефициента на осигуреност със собствени средства и коефициента на мобилност на собствения капитал), чиито теоретични значения и получените конкретни резултати от изчисленията са разяснени и коментирани. Накрая е обобщено, че явно в резултат на доброто управление финансовото състояние на изследваното конкретно предприятие от неустойчиво (за предходния период, 2009 г.) се променя в нормална финансова устойчивост за текущия отчетен период (2010 г.) и е ясно, че кризата не е оказала разрушително въздействие върху бизнеса на въпросната туристическата организация.

4.7. Раикова, Г. Оценка на финансовия риск в дейността на туристическото предприятие. В сборник доклади от юбилейна научна конференция с международно участие „Човекът и вселената”. Смолян . 2011. с. 908 -917

Акцентът е върху процеса на прогнозиране на риска. В тази връзка са изяснени факторите, които влияят върху финансовия риск. Посочено е, че т.нар. прогнозен фон (постоянни промени в законодателството, състояние на БВП, инфлация, корупционни практики, вътрешнополитическа среда, природни бедствия, войни, световни кризи и др.) са основните външни условия за риск, като част от тях въздействат директно (например корупцията), а друга част влияят опосредствено върху равнището на риска. Разгледани са и вътрешните фактори от обективен и субективен характер, които влияят върху финансовия риск. Подчертана е последователността на оценъчните процедури при прогнозирането на риска: уточняването на видовете финансов риск като се групират по степен на вероятност на настъпването им; предвижда се очакваната загуба на печалба, доход или капитал за всяка по-съществена финансова операция при възможно най-неблагоприятно развитие на събитията; прогнозираните финансови операции се систематизират в четири групи – ниско рискова, с допустим риск, с критичен риск, с катастрофален риск – за да се определи равнището на концентрация на риска във всяка група. Обърнато е внимание на обстоятелството, че изборът на методи за прогнозиране на финансовия риск е индивидуален за всеки стопански субект и се извършва при съобразяване с условията на неопределеност, с равнището на разходите при използването на различните способности и е подчинен на политиката и стратегията на развитие на предприятието.

4.8. *Раикова, Г. Техники на антикризисното управление на туристическото предприятие във взаимодействие с кредиторите. Девета международна научна конференция „Предизвикателствата пред съвременната икономика”, Ботевград, 2012. с. 597 - 603*

В доклада като изходна предпоставка за конкретния анализ са посочени взаимно свързаните фактори, които в туризма усилват отрицателното отражение на кризата от 2008 г. (неритмичното предоставяне на услуги, свързано със сезонността на работата на предприятията в туризма; непълното използване на производствените мощности; промените в климатичните условия, спад на потребителските доходи). В допълнение към тях се прибавят сериозните проблеми с погасяването на кредитите, отпуснати на фирмите в условията на съвременната финансова криза. Те са с неблагоприятни последици, както за длъжниците, така и за кредиторите, поради което в доклада се разглеждат въпросите за възможните варианти на еднопосочно поведение на двете страни по кредитните договори в усилията им за изход от неизгодните ситуации. Обърнато е внимание на конкретните методики, които се използват за диагностициране и преодоляване на финансовите кризи. Конкретните стъпки в този процес включват: 1. Договаряне с кредитора за временно отлагане на плащанията. 2. Анализ на причините за допуснатите отклонения, които са нарушили финансовата стабилност и затрудняват платежоспособността на предприятието длъжник; 3. Съвместна работа по създаване на план за оздравяване на предприятието; 4. Изпълнение на набелязаните мероприятия по приетия план и оценка на резултатите.

Направен е изводът, че с изпълнението на предложената методика за рехабилитация на застрашено от финансовата криза туристическо предприятие, с планирането и реализирането на съвместните координирани усилия и дейности на кредитора и стопанския субект, е възможен благоприятен сценарий за предотвратяване на банкрута и стабилизиране на бизнеса.

4.9. *Раикова, Г, Е. Петкова. Рентабилност на туристическите услуги (с пример от хотел в Банско). Съюз на учените в България. „Науката, образованието и изкуството през 21-век” Годишник том VI, I част. Благоевград. 2012. с. 464-469*

В доклада е представено изследване на ефективността на работата и следователно резултативността на управлението на туристическо предприятие в Банско с помощта на показателя рентабилност. Изследванията на туристическия бизнес с помощта на този показател се използват за определяне доколко получаването на чист доход (респективно печалба) е устойчива тенденция. Методиката на конкретното проучване включва следните елементи: анализ на рентабилността на активите, собствения капитал и инвестираните парични ресурси; селекция на показателите от финансово-счетоводните отчети (баланс и отчет за приходите и разходите) на хотела в Банско; определяне на тяхното равнище; анализ на факторите, които влияят върху рентабилността и количествената им оценка; изводи за степента на ефективност на използваните стопански средства на предприятието. Последователно са определени стойностните параметри на рентабилността на общите активи, рентабилността на продажбите и обрачаемостта на активите, рентабилността на собствения капитал като са използвани съответните формули и получените резултати са коментирани. В резултат на анализите е направен изводът, че в рамките на разгледаните отчетни периоди мениджърите на хотела са осигурили разумно равновесие между финансовия риск и доходността, което се отразява благоприятно върху устойчивостта на икономическото развитие на бизнеса на туристическото предприятие. В заключението е обърнато внимание, че върху достоверността на изследването

влият следните уговорки: особеностите на официалната финансово-счетоводна отчетност, т.е. не е използван касовият метод, а методът на начисляването; анализът има временен характер, защото рентабилността на продажбите не отразява влиянието на инвестициите с дългосрочен характер; във финансовата практика се използват методите за оптимизиране на данъчното облагане (легално или нелегално избягване на данъците), което води до нереално намаляване на печалбата или изцяло до изопачаване на действителния финансов резултат; печалбата – това не са реалните парични средства (тя е условен разчетен показател), т.е. дори печалбата да е с ниски стойности това не означава, че не е налице устойчиво финансово състояние; анализът би бил понадежден, ако има информация за пазарната оценка на собствения капитал на туристическото предприятие.

4.10. Раикова, Г. Рискът от несъстоятелност на туристическото предприятие – предмет на бърза диагностика. Международна научна конференция, „Предизвикателствата пред туризма през XXI век” Изд. на УНСС, С., 2012. с. 309-312

Рискът от несъстоятелност (ликвидация) на туристическото предприятие е свързан с неустойчивото му финансово състояние и се увеличава с нарастване невъзможността стопанският субект да покрива своите задължения. Основавайки се на този постулат, целта на доклада е представената методика „бърза диагностика” на финансовото състояние на стопанския субект да изпълнява функцията на ръководство на собственици/мениджъри в процеса на предварителните оценки за степента на развитие на предприятието, за разкриването на наченки на неплатежоспособност и риск от дестабилизация в бъдещ период от време с фатални последици. В тази връзка подробно е разкрит алгоритъмът на „бързата диагностика” с конкретните последователни стъпки; посочени са най-съществените показатели на финансовата дейност в туризма, обект на наблюдението (чист паричен поток, структура на капитала, състав на стопанските средства, текущи разходи, финансови задължения и пазарна стойност на предприятието). В доклада са посочени и основните абсолютни и относителни финансови коефициенти, чието използване улеснява определянето на рисковите симптоми в работата на туристическото предприятие. Като обобщение се посочва, че „бързата диагностика” е елемент на антикризисното управление и с нейна помощ се приемат превантивни научно обосновани мерки за преустановяване на негативните явления, набеязват се стъпки за оздравяване и стабилизиране на бизнеса, с които рискът от несъстоятелност да се сведе до приемливи минимални равнища.

4.11. Galina Rashkova. Financial crisis in tourism in Bulgaria and necessity of programmes for its management. V International conference „The role of tourism in territorial development” Gheorgheni, Romania, 2012. с. 55 - 58

Направен е анализ на инвестиционния процес в българския туристически сектор от гледна точка двuasпектното му (положително и отрицателно) влияние върху дейността на предприятията и неговата връзка, както с генезиса на финансовата криза, така и със значението му за нейното преодоляване. По-конкретно са разгледани обективните и субективните причини за финансовите усложнения и са подчертани основните характеристики на кризата на равнище стопански субект: нейната закономерност в рамките на икономическия цикъл; възможността да възниква на всеки етап от жизнения цикъл; нарушаване на финансовото равновесие на предприятието; засилване на финансовите противоречия в предприятието; създаването на предпоставки за фалит на предприятието. Със съществуването на посочените в доклада обективни процеси и субективни

действия е обоснована необходимостта от разкриване на индикациите и прогнозирането на кризисни белези, и потребността от подготовката на програми за управление на кризите. Разгледани са два варианта на антикризисна програма с нейните задачи, съдържателни елементи, последователност на етапите, подходящите методи и очакваните ефекти от тяхното използване. В синтезиран вид са посочени негативните последици от финансовите кризи за предприятието и в по-широк план са отбелязани отрицателните им социално-икономически въздействия. Обърнато е внимание на положителния образователен ефект от кризите върху мениджъри и собственици, който се изразява в научнообоснованото и по-рационалното използване на наличните туристически и финансови ресурси. Изведена е също така и препоръката да се насърчава развитието на специализираните видове туризъм и да се ограничава разрастването на териториалната концентрация на туризма, за да не се инвестират средства, които да са неефективни и дори вредни за обществото и природната среда.

4.12. *Раишкова, Г., М. Иванова. **Фундаменталната диагностика на кризисното състояние на туристическата фирма като елемент на целевия финансов анализ. Юбилейна национална научна конференция с международно участие “Традиции, посоки, предизвикателства”. Смолян, 2012. с. 82 - 87***

Популярен подход за определяне параметрите на кризисното състояние на туристическата фирма в рамките на провеждане на целевия анализ е използването на фундаменталната диагностика. Задълбочената характеристика на кризата и оценката на нейната величина, прогнозирането на променливите условия, предпоставящи криза и на последиците от негативното ѝ влияние, оценката на възможностите за преодоляване на кризата са целите, подчертани в доклада за извършване на фундаменталната диагностика. Изяснена е последователността в действията на управляващите субекти, която се реализира в три основни етапа при извършването на фундаменталната диагностика. Направен е анализ на екзогенните и ендогенните фактори, които в рамките на цикличното икономическо развитие влияят върху дейността на туристическото предприятие. Във връзка с определящото значение на външните фактори в доклада е подчертано значението на PEST - анализа като съществен метод за определяне на влияещите политически, икономически, социокултурни и технологически условия върху работата на стопанския субект. От гледна точка взаимното въздействие на екзогенните и ендогенните фактори в разработката, освен универсалния метод на SWOT – анализа е подчертано и значението на GAP – анализа при разкриването на несъответствия на вътрешната среда на стопанския субект към екзогенните фактори. Изяснено е използването на финансовите коефициенти, които характеризират икономическия (не)стабилитет и ефектите от работата на туристическата организация, и позволяват формулирането на определени заключения и точни препоръки за преодоляването на негативни ситуации. Посочени са предимствата и недостатъците на двуфакторния и на многофакторните модели за прогнозиране на риска, свързан с кризисните събития. Обърнато е внимание, че моделите не трябва да се използват механично при извършване на анализа, защото съществуват редица фактори (темп на инфлацията, ниво на данъците, трудоемкост на производството, равнище на производителността на труда, сезонност в дейността и др.), които е необходимо да се отчитат заедно със съпътстващите ги експертни оценки, за да има гаранции за достоверността на фундаменталната диагностика и се избере адекватен модел за прогнозиране на риска от фалит.

4.13. *Раикова, Г. Финансови аспекти в реструктурирането на дейността на туристическото предприятие в условията на криза. Созопол, 2012. (под печат)*

В доклада е отбелязано, че в рамките на съвременните обективни икономически дадености съществуват многообразни фактори на риск, налице е спад на доходността, влошаване на финансовите резултати и загуба на финансова устойчивост на редица туристически предприятия. Тези обстоятелства налагат мениджърите и собствениците да се отнасят с особено внимание към финансовото планиране, да разширяват обхвата на програмите си и в рамките на общата стратегия на управление да разработват политика на администриране на кризи, за да се постигане финансово-икономическа стабилизация на бизнеса. Важен акцент в тази политика са идеите и конкретните стъпки за реструктуриране на бизнеса в критичните за дадено туристическо предприятие моменти. Отбелязано е, че основните насоки за нейното реализиране са в рамките на оперативното и стратегическото реструктуриране. Обърнато е внимание, че различните варианти на реструктуриране на дейността в посочените две основни насоки трябва да се реализират в зависимост от конкретните за всяко предприятие условия и свързаните с тях поставени задачи и цели. Изяснени са основните дейности, които могат да се извършат в рамките на оперативното реструктуриране и е подчертан основният проблем пред туристическото предприятие - осигуряването на необходимите парични средства като за неговото разрешаване се използват всички познати начини за тяхното набавяне. Към стратегическото реструктуриране се пристъпва когато не се постигнат положителни резултати в оперативен порядък. В доклада са посочени основните финансови цели и произтичащите от тях задачи на реструктурирането: увеличаване на чистите парични потоци, нарастване на пазарната стойност на туристическото предприятие, възстановяване на платежоспособността и на финансовото равновесие, повишаване ефективността на бизнеса на предприятието в режим на оздравяване, възстановяване и/или поддържане жизнеспособността за сметка на рентабилното използване на наличните ресурси и увеличаването на обема на продажбите. Като възможни насоки в рамките на стратегическото реструктуриране са анализирани вариантите при хоризонтална, вертикална и диагонална форма на сливане на отделни предприятия в единна стопанска структура и са обобщени финансовите ефекти за туристическите предприятия при тяхното осъществяване. Направен е изводът, че в условията на кризи и риск от фалит целите и задачите на туристическото предприятие във връзка с реструктуриране на дейността са реализирани, ако е постигнато необходимото равнище на платежоспособност и на финансово равновесие, и са налице условия и ресурси за икономически растеж.

4.14. *Раикова, Г. Иновации, инвестиции и конкурентоспособност на туризма в кризисни условия. Десета международна научна конференция „Съвременният модел на Европейския съюз и мястото на България в него”, С., 2013. 628 -632*

Идеята на доклада е в синтезиран вид да постави взаимно свързаните въпроси за конкуренцията, конкурентоспособността на туристическите предприятия и екологичната криза вследствие нерационалното използване на природните ресурси под общия знаменател на противоречията на пазарното стопанство в съвременния глобален свят. По-конкретно се визира противоречието, от една страна, между законите на пазарното стопанство и политиката на тотална либерализация на икономиката, и от друга страна, неотложните задачи за опазване на околната среда. И тъй като туризмът изпълнява не само цивилизационна роля, но има и икономически функции, в доклада е подчертано, че дейността на туристическите предприятия, в т. ч. и тяхната конкурентоспособност следва да се разглеждат в контекста на посоченото противоречие, а именно

стрежежът за реализиране на печалба на всяка цена, като основна цел на стопанските субекти, и потребността от опазване на природните ресурси, които са основен реализационен фактор за туристическата дейност.

Посочено е, че конкуренцията принуждава стопанските субекти да търсят нови пазари, евтина работна сила, модерни технологии, съвременни форми на управление, различни видове бизнескомбинации, данъчни облекчения, благоприятна бизнес среда, от една страна, но от друга страна, необходимостта предприятията да извършват допълнителни разходи, свързани с предотвратяване на екологичния дисбаланс, многократно увеличава остротата на конкурентната борба между тях и в реалната действителност по принцип се поставя под въпрос т.нар. съвършена или пряка конкуренция.

В доклада са анализирани макроикономическите, технологичните и институционалните фактори, които влияят и определят равнището на конкурентоспособност на туристическите предприятия. Изтъкнато е значението на инвестициите като един от основните макроикономически показатели. Обърнато е внимание на факта на намаляване обема на инвестициите в националното стопанство в условията на социалноикономически сътресения, на висока степен на риск и неопределеност, в които предприятията се въздържат да планират инвестиции и да реализират инвестиционни проекти. Подчертано е, че инвестициите имат цикличен характер и този обективен процес се влияе от недостига на парични средства и необходимостта от време за натрупването на инвестиционни ресурси, от определен период на износване на основните активи (сгради, съоръжения, инвентар и т.н.) и респективно потребност от тяхната замяна, от инвестиционния климат, от външните условия и други фактори. Отбелязано е, че след инвестиционния бум през 90-те години на XX в. и началото на XXI в. и негативното въздействие на финансовата криза логично настъпи спад и в инвестиционния процес в българския туризъм. Едновременно с тези аргументи и факти, опирайки се на резултатите от световната практика, в доклада е обърнато внимание, че преодоляването на кризисните ситуации, осигуряването на устойчив растеж чрез повишаване на конкурентоспособността на туристическите предприятия са възможни с активизиране на инвестиционната им дейност. В тази връзка са разгледани въпросите за възможните и допустимите в условията на несигурност и криза инвестиционни проекти на фирмите и източниците на финансови ресурси за тяхното реализиране.

Сред технологичните фактори, които оказват влияние върху конкурентните предимства на предприятията, в доклада са отбелязани иновациите. Разгледани са: технологичните иновации, свързани с внедряването на модерни технологии, които спестяват ресурси, подобряват околната среда и повишават производителността на труда на персонала; продуктовете иновации, включващи формирането и предлагането на нови услуги и нови варианти на използване на туристическите ресурси; организационно-управленските иновации, които в туризма са резултат от прилагането на нови решения, нови форми на управление или усъвършенствани техники в областта на производствената, маркетинговата и финансовата дейност на предприятията.

Едни от посочените в доклада институционални фактори, които влияят върху конкурентоспособността са качеството на държавното управление и контролът на регулативните органи върху туристическите дейности и върху използването на природните ресурси за развитието на туризма. Направен е изводът, че в България има належаща потребност от подобряването на бизнес климата, регулирането на банковата система и пазара на капитали, насърчаването на туризма с предоставяне на определени данъчни преференции и т.н., т.е. от разработване на адекватна държавна политика, която да подпомогне решаването на проблемите на туризма и опазването на природната среда.

4.15. *Rashkova, Galina. Elena, Petkova* **Planning of the investments tourism enterprises during financial crises and threat of ecological disaster. In Environment and ecology in the Mediterranean region. Cambrids Scholars Publishing, 2013. (под печат)**

Поставените проблеми кореспондират с въпросите, разгледани в предходната разработка. В доклада е подчертано значението на планиране на инвестициите, когато инвестиционните проекти на стопанските субекти са насочени към подкрепа на рентабилни туристически услуги, съкращаване на постоянните разходи и внедряването на ресурсоспестяващи и ресурсозаменящи се технологии, щадящи природната среда. Едновременно с това е посочена необходимостта антикризисните инвестиционни проекти на туристическите предприятия да се разглеждат в контекста на нарушаване на равновесието между обществото и окръжаващата среда и наложителните мерки за неговото възстановяване. Изяснени са необходимите конкретни управленски действия в процеса на планиране на инвестициите на туристическото предприятие в условията на финансовата криза и заплахата от екологичната катастрофа:

- изработване на инвестиционен план (със съответните задачи) в рамките на дългосрочната стратегия на туристическото предприятие, което би позволило, от една страна, да се формулират ясно ангажиментите на предприятието по изпълнението на антикризисните инвестиционни проекти, а от друга страна, с точната му обосновка за ефективността на избраните проекти да се привлекат партньори, инвеститори, кредитори, държавни организации;

- класиране на инвестиционните проекти по степен на важност в зависимост от конкретните условия;

- определяне на социално-икономическите и екологическите критерии за тяхната оценка и уточняване на алгоритъма при прецизиране на приоритетите;

- преценяване на реалните възможности за съвместна работа на предприятието с отделни партньори, доколкото позволяват неговите изисквания за конфиденциалност.

При наличието на реални кризисни условия в доклада е обоснована ефективността на неотложните инвестиции (свързани с основни стопански активи, които са решаващи за дейността на туристическото предприятие в усилията за привличането на туристи и подобряване комфорта за посетителите), на задължителните инвестиции (които се извършват в резултат на наложени санкции и предписания за неспазване на определени нормативи във връзка с изискванията за охрана на труда на персонала, спазване на здравно-хигиенните условия за туристите, нарушаване на околната среда, замърсяване и разрушаване на възстановими и невъзстановими природни ресурси) и на инвестиции в нови продукти, услуги и/или пазари. На примера на реални туристически предприятия в България са разяснени възможните източници за финансиране на инвестиционните антикризисни проекти, като са обобщени техните предимства и недостатъци за стопанските субекти.

Акцент в разработката са и въпросите за използването на преките чуждестранни инвестиции, които се реализират с помощта на поглъщане и/или сливане на стопански субекти, или инвестиране на свободен паричен капитал в новосформирани туристически предприятия. В доклада е използвана статистическа информация от НСИ, според която преките чуждестранни инвестиции в сектора хотели и ресторанти за периода 2000 г.-2006 г., т.е. преди приемането на България в ЕС, са в постоянен възход; увеличението им в сектора продължава през 2007 г. (и е в размер на 167 млн. евро), но след този период започва тригодишен спад (2008 г. – 99 млн. евро, 2009 г. – 57 млн. евро, 2010 г. – 51 млн. евро). По същата официална информация през 2011 г. има приблизително три пъти увеличаване – 142 млн. евро, след което е налице отново спад, за да се стигне до 57,3 млн. евро през 2012 г. На базата на тази информация и по данни на БНБ

се налага неприятната констатация, че в рамките на общото забавено икономическо развитие на еврозоната, негативната тенденция към намаляване на преките чуждестранни инвестиции продължава за цялата икономика в България, в т. ч. и за сектор туризъм. Това означава намаляване внедряването на нови форми на управление, на модерни технологии, неизползване на пълната натовареност на производствения капацитет и материалната база на стопанските субекти, което безспорно засяга и туризма и се отразява негативно върху неговото развитие.

В резултат на изследването в доклада са направени следните изводи:

- инвестиционните проекти на туристическите предприятия в условията на рецесия или кризисни състояния трябва да са нискорискови, т.е. да се нуждаят от сравнително малък обем финансови ресурси за реализирането им, да имат бърз срок на възвръщаемост на вложените парични средства и едновременно продължителен жизнен цикъл;

- ролята на държавата е от изключително значение - тя трябва да инвестира средства в подобряване на инфраструктурата, в стабилизиране на приоритетните сектори и да подпомага значимите за националното стопанство дейности с помощта известните икономически лостове и едновременно да влага ресурси в преустановяване на кризи от всякакъв характер в т.ч. и на екологични сътресения;

- местните власти трябва да подкрепят туристическите предприятия в усилията им за стопанското развитие на съответния район, за увеличаване на заетостта и със съответните механизми да ги стимулират да опазват и възстановяват природните ресурси;

- отговорността на цялото общество е да съхранява и регулира използването на природните ресурси, да утвърждава активността за възобновяване на хармоничните взаимодействия с природната среда.

4.16. Петкова, Е., Г. Раикова. Насоки за оценка и повишаване на конкурентоспособността на хотелиерството в България като страна - членка на Европейския съюз. Десета международна научна конференция „Съвременният модел на Европейския съюз и мястото на България в него”, София, 2013. с. 633 - 645

В доклада са изведени предложения за подобряване на конкурентоспособността на България по отношение на развитието на хотелиерството като подсектор на отрасъл туризъм. Направените препоръки кореспондират с анализа на настанителния сектор в страната, както и с мерките, посочени в публикации на Европейския съюз за стимулиране на конкурентоспособността на туристическата индустрия на общността. Част от основните изводи от анализа на туристическото търсене и предлагане в България, представени в публикацията са следните:

- България заема малък дял от предприятията, които оперират в сектора на настаняването в ЕС, респективно нисък дял на заетите лица и малък дял от общия оборот на сектора на настаняването в ЕС. Ниските дялове на България по отношение на изброените показатели кореспондират с общата тенденция на значително по-високото развитие на старите страни-членки, чиито дялове са значително по-високи в сравнение с новите страни-членки на Европейския съюз.

- Налице са някои съществени проблеми в сектора на настаняването, които се наблюдават не само в България и новите страни-членки на ЕС, а и на общоевропейско равнище, като: висок дял на временно заетите в сектора на настаняването; ниското образователно равнище на заетите спрямо останалите икономически дейности и сравнително високият дял на заетите с опит под две години в сектора.

- България отчита ниско равнище на заетостта на настанителната база, както и на дела на предприятията в настанителния сектор, осъществили продажби по Интернет.

Значително ниски са и доходността и производителността на настанителния сектор в страната спрямо останалите държави в ЕС.

- В страната се развива основно морски ваканционен туризъм, като стойностите на показателите при него значително надвишават тези при останалите видове туризъм. Регионите на България имат предпоставки за развитие и на други видове туризъм, които не се използват в достатъчна степен.

По-важните препоръки за повишаване на конкурентоспособността в хотелиерството в България, изведени въз основа на анализа и в съответствие с изискванията на Европейския съюз са в следните насоки:

- диверсифициране на предлаганите туристически услуги и развитие на специализирани видове туризъм;:
- разработване на иновации и използване на най-новите информационни технологии в областта на туризма за повишаване на конкурентоспособността;
- съвместна работа с останалите страни-членки на ЕС за подобряване на професионалните умения на заетите в хотелиерството, като се провежда обучение, включително в сферите на новите технологии за удовлетворяването на постоянни променящите се очаквания на потребителите;
- работа за удължаване на туристическия сезон с цел по-ефективно използване на туристическата инфраструктура и на персонала в хотелиерството.

4.17.. Petkova, Elena. *Galina Rashkova. A model for analysis of culture and historical heritage of a region based on evaluations of tourists. In Environment and ecology in the Mediterranean region. Cambrids Scholars Publishing, 2013. (под печат)*

В публикацията е представен модел за оценка на културата и наследството на определен регион от позициите на туристите на основата на показатели, които измерват три аспекта. За целите на изследването са избрани критерии и показатели за анализ на културата и наследството на определен регион, които могат да бъдат оценени от туристите – потребители на културния продукт на региона.

На първо място това е оценка на интереса, който предизвикват обектите за туристически посещения. Тук се включват следните показатели: уникалност, автентичност, атрактивност и значимост. Те не зависят от действията на икономическите субекти и не биха могли да се подобрят с усилията на туристическата индустрия, показват колко привлекателен е обектът за туристите сам по себе си. Все пак биха могли да се предприемат действия на субектите от туризма, които в някаква степен биха повишили атрактивността, както и да се информират туристите за автентичността на обектите, ако те нямат точна представа за нея.

Вторият аспект или критерий за оценка на културата и наследството в региона от страна на туристите е възможността за културен туризъм, която може да се оцени със следните показатели: възможност за културни забавления; възможност за разглеждане на исторически обекти; възможност за контакт с местни хора; и възможност за изучаване на местната култура, история, традиции и наследство в региона. Стойностите на тези показатели биха могли да се повишат главно чрез съвместни действия на субектите от туристическата индустрия и с подкрепата на публичните власти.

Третият аспект, който туристите биха могли да оценят е свързан с организацията на услугите, която се преценява с помощта на показателите: обслужване, качество на услугите, разнообразие на услугите, удобно работно време и входни такси на обектите на културата и наследството в региона. Тези показатели биха получили по-високи оценки в резултат на индивидуалните усилия на стопаните на отделните обекти от културата и наследството в региона.

Моделът се прилага за оценка на културата и наследството на конкретен регион на България – Пловдивския регион, като на основата на тази оценка се извеждат препоръки за последващи действия в областта на управлението и функционирането на културните обекти за туристическо развитие. От анализа на основата на оценките на посетителите на културните и историческите обекти в Пловдивски регион се стига до заключението, че всички показатели получават положителни или над средните оценки (над три) от българи, чужденци и посетители общо, т. е. културата и наследството на Пловдивски регион са оценени положително. На основата на анализа, може да се обобщи, че интересът за туристически посещения и възможностите за културен туризъм в Пловдивски регион са оценени доста високо. Следва да се полагат още повече усилия главно по отношение на организацията на услугите и особено за подобряване на тяхното качество, разнообразие, входни такси и обслужване в обектите. Повишаването на стойностите на тези показатели зависи от индивидуалните усилия на стопанисващите обектите от културно-историческото наследство в региона. В тази насока препоръката е работата на предприятията от туристическата индустрия да се насочи към по-добрата организация на услугите при обектите от културно-историческото наследство.

4.18. Рашкова, Г. Възможности за развитие на туризъм в Същинска Средна Гора. Научно-приложна конференция „ Планинските и полупланинските региони в България – история, съвременност, насоки за развитие в контекста на стратегия 2020 и новия партньорски договор”, С., 2013. (под печат)

В синтезиран вид в доклада са представени природните и антропогенните ресурси на Същинска Средна Гора, които предоставят отлични възможности за развитие на различни видове туризъм. Акцентът в разработката са недостатъчно популярните археологически паметници – тракийският емпорион и тракийското светилище край с. Кръстевич като едновременно с тяхното представяне е направен кратък преглед на съществуващата туристическа инфраструктура. Предвид непосредствена близост на селището до Копривщица, Панагюрище, Стрелча, Красновски минерални бани и с. Старосел е подчертана предпоставката за обогатяването на туристическото предлагане като са предложени допълнителни туристически маршрути за културно-исторически, планински, балнеоложки и други видове туризъм в този район. Изводите от анализа на ресурсите са следните:

- необходимост да се направят проучвания на потока от туристи до прочутите, а и малко известните туристически обекти в района;

- потребност от съгласувана туристическа политика между различните административни центрове - Хисарска община (Кръстевич, Красновски минерални бани, Старосел), Пазарджишка област (Стрелча, Панагюрище) и Софийска област (Копривщица). в които са концентрирани тракийските паметници, както и другите антропогенни и природни ресурси;

- необходимост от стимулиране на частните предприемачи за диверсификация на туристическите продукти и обогатяване на туристическото предлагане;

- необходимост от инвестиции в пътната инфраструктура, в строителство на нови средства за настаняване и реновиране на стара туристическа материална база, в обучение на кадри, в реклама за привличане на повече местни и чуждестранни туристи като по този начин не само възвръщаемостта на вложените средства ще е гарантирана, но ще се постигне и другият положителен обратен ефект – грижа за околната среда, ангажираност на местното население, намаляване на безработицата, увеличаване на приходите на локално и национално равнище.

4.19. Galina Rashkova. **Investment policies of companies in the hotel industry during crisis.** In “ **A hotel, restaurant and gastronomy business journal**”, volum 14, number 21-22 , year XI. Belgrade, 2013. c. 61 - 67

В предложената разработка е акцентирано върху проблемите пред българските предприятия от настанителния сектор на туризма. Вследствие влиянието на финансовата криза от 2008 г. констатацията е, че фалират не само малки и средни туристически фирми, но и големи хотели, които с прилежащи терени, зали за СПА процедури, басейни и фитнес салони, както и ваканционни имоти по искане на кредитори са обявени на търг за продажба или собствениците им, поради сериозни финансови затруднения и непокрити дългове, сами предлагат за продан фирменото имущество. Изяснени са причините от обективен и субективен характер за кризисното състояние на част от фирмите в настанителния туристически сектор. Обърнато е внимание на факта, че от гледна точка на историческото развитие на туризма в България традиционно в рамките на туристическия сектор са включени предимно летен-морски и зимен-ски туризъм и дейността на частните предприемачи след утвърждаването на капиталистическата икономика е концентрирана в развитието на тези видове туризъм. Оттук е констатацията, че инвестирането на огромни капитали в построяването на хотели край Черно море и в зимните курорти на България при отсъствието на ефективни регулаторни механизми на държавата и адекватна регионална политика за развитие доведе до презастрояване в курортите, отлив на туристи, намаляване на приходите, нарушаване на екологичното равновесие и други отрицателни влияния върху развитието на туризма и на цялата икономика, които водят до криза. Във връзка с това се прави изводът, че вътрешноотрасловата диспропорция в инвестиционния процес нарушава пазарната структура, води до неравномерното развитие на туристическия сектор и трудното налагане на другите видове туризъм.

Силната тежест на кризата върху предприятията в сектора настаняване в доклада е аргументирана със следните причини: преобладаващите дълготрайни активи (сгради, съоръжения, оборудване, транспортни средства) в имуществената им структура, в които са инвестирани собствени ресурси и огромни кредитни средства; относително ниският процент на използваемост на материалната база; острата конкуренция, както и други вътрешни и външни фактори, поради което възвръщаемостта на капитала за голяма част от тях е под критичното равнище. В допълнение е подчертано, че климатичните промени, сезонността и оттук неритмичното търсене на хотелиерските услуги влошават финансовото състояние на предприятията, намаляват инвестиционната им активност, а недостигът на финансови ресурси и отсъствието на инвестиции не им позволява да се реорганизируют, да стабилизират бизнеса си и да преодоляват икономическите затруднения.

Посочени са основните цели на инвестиционната политика на туристическото предприятие в условията на криза: избягване на фалит, реструктуриране на работата или в случаите на безнадеждност продажба на дялове от имуществото, за да се запази част от капитала на фирмата. Подчертано е, че с помощта на финансово-икономическия анализ се определя дълбочината на кризисните ситуации, което е от значение за инвестиционното управление: лека криза (с увеличени краткосрочни задължения), дълбока криза (с високи равнища на финансови задължения), катастрофална криза (с абсолютна неплатежоспособност). Представени са възможните стратегии: преодоляване на определени, малко на брой затруднения и стабилизиране на бизнеса при слаба степен на криза; поврат в дейността на туристическата фирма и нейното възстановяване при дълбока (остра) криза; напускане на туристическия бизнес при тотална и необратима кризисна ситуация. Разгледани са възможните източници на средства и начини за реализи-

ране на инвестиционни проекти на предприятия от настанителния сектор в условията на криза.

4. 20. Petkova, Elena., *Galina Rashkova*. **A model for analysis of culture and historical heritage of a region based on evaluations of tourists. In: The 2nd International Symposium fm Kaz Mountains (Mount Ida) and Edremit “ Human – Environment Interactions and Ecology of Mountain Ecosystems”, Printed at: Meta Basim, Izmir, Turkey, 2013. с.247**

Презентиран е модел за оценка на културно-историческото наследство на Пловдивски регион от страна на потребителите (туристите). Моделът е изграден на основата на показатели, които измерват три аспекта. За целите на изследването са избрани такива критерии и показатели за анализ на културата и наследството на определен регион, които могат да бъдат оценени от туристите – потребители на културния продукт на региона.